

Periferi Bienalleri: Sinop Bienali, Çanakkale Bienali ve Mardin Bienali Örnekleri*

Solmaz BUNULDAY**

Özet

İki yılda bir yapılan çağdaş sanatın gösteri platformlarından olan bienal dünyada ilk defa 1895 yılında Venedik'te yapılmıştır. Uluslararası bağlamda yapılan bu sanat etkinlikleri hem yapıldıkları kent hem de katılan sanatçılar için önemli platformlar olmuşlardır. Bu organizasyonlar sayesinde kente dikkat çekilirken, sanatçılar da kendilerini uluslararası alanda görünür kılmaya çalışırlar. Venedik'te gerçekleşen bu ilk bienalin ardından, dünyanın birçok yerinde o yerin ismiyle anılan bienaller yapılmaya başlamıştır.

Türkiye'de yapılan bienal örneği ilk defa Ankara'da 1986 yılında Uluslararası Asya-Avrupa Sanat Bienali ismiyle açılmıştır ancak sadece dört kez gerçekleşebilmiştir. Bugün dünyanın tanınan bienalleri arasında yer alan Uluslararası İstanbul Bienali ise 1987'den beri yapılagelmektedir. 2000'li yıllardan itibaren ise Türkiye'nin başka kentlerinde de bienaller yapılmaya başlamıştır. Bu bienalleri genel olarak "periferi bienalleri" olarak tanımlanmak mümkündür. Periferi tanımı merkezin dışında kalan yerler için kullanılan bir tanımlamadır. Bu bağlamda İstanbul bir merkez olarak düşünülecek olursa onun dışında kalan yerleri periferi olarak değerlendirmek mümkündür. Türkiye'de periferide yapılan bienaller arasında Sinop (2006) Çanakkale (2008), ve Mardin (2010) kentinde yapılan bienaller dikkati çeker. Bu çalışmada amaç, istikrarlı bir şekilde devam eden bu periferi bienallerinin merkez-periferi ilişkisi üzerinden ele alınmasıdır.

Anahtar Kelimeler : Bienal, Merkez, Periferi, Çanakkale, Sinop, Mardin

Peripheral Biennials: Examples of Sinop Biennial, Çanakkale Biennial and Mardin Biennial

Abstract

Biennials, which are held biennially and are one of the show platforms of contemporary art, were held for the first time in the world in 1895 in Venice. These art events held in an international context have become important platforms for both the city, where they are held, and the participating artists. While attracting attention to the city thanks to these organizations, artists try to make themselves visible in the international arena.

* Bu çalışma SBA-2019-2932 numara ile Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, sbunulday@comu.edu.tr

Following these first biennials in Venice, biennials have started to be held in many parts of the world with the name of that place.

The first biennial in Turkey was opened in Ankara in 1986 as the International Asia-Europe Art Biennial, but it was held only four times. The International Istanbul Biennial, which is among the world-renowned biennials today, has been held since 1987. Since the 2000s, biennials have also been held in other cities of Turkey. It is possible to define these biennials as “peripheral biennials” in general. The definition of periphery is a definition used for places outside the centre. In this context, if Istanbul is considered as a centre, it is possible to evaluate the places outside of it as a periphery. Among the biennials held in the periphery in Turkey, the ones held in Sinop (2006), Çanakkale (2008), and in Mardin (2010) draw attention. The objective of this study is to discuss these consistently ongoing peripheral biennials through the centre-periphery relationship.

Keywords: *Biennial, Center, Periphery, Çanakkale, Sinop, Mardin*

1. Giriş

Sanat alanında hem pratikte hem de teorik anlamda gündeme getirilen “merkez” ve “periferi” tanım ve kavramları daha önce farklı disiplinlerin üzerinde durdukları tanım ve kavramlardır. 1960’lı yıllardan beri dünya siyasi literatürüne giren merkez-periferi/çevre kavramları ve birbirleri ile olan ilişkileri Türkiye’de ancak 1970’li yıllarda gündeme gelmeye başlamıştır. Merkez ve çevre tanımlamalarının gündeme taşınması ile birlikte çeşitli sorular akla gelir. Örneğin dünyanın merkezinin neresi olabileceği veya olmasının doğru olup olmadığı, tek bir merkezin hegemonyasının kabul edilip edilemeyeceği, merkezi neye göre tarif edilebileceği ve buna bağlı olarak periferi tanımının nasıl yapılabileceği gibi.

Türkiye ve onun sanat ortamı ele alınacak olursa Türkiye’de sanatın merkezi olarak neresi görülmektedir? Ankara mı? İstanbul mu? Merkezi belirleyen paradigmlar nelerdir? Bu paradigmlar sanatı nasıl belirlemekte ve merkezde oluşan, sanatı belirleyen paradigmlar periferideki sanat ortamına nasıl yansımaktadır?

Bu çalışmada, bienal gibi uluslararası ölçekli organizasyonların giderek periferide bulunan kentlerde yaygınlaşmasının merkezin dışında da çağdaş sanatın olduğuna ve olması gerektiğine dair bir isteğin ifadesi olduğu düşünülmektedir. Periferinin kendini uluslararası arenada temsil edecek olan bu bienallerde merkezin etkisinin olup olmadığı, varsa ne derece olduğu ele aldıkları kavramlar, odaklandıkları temalar ve bu bienalleri düzenleyen küratör, kurum vs. gibi aktörler üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Bienaller gibi çağdaş sanatta önemli bir yer tutan bu toplu sergiler hem çağdaş sanatın gösteri alanları hem de sanatçıların uluslararası dolaşımında yer almaları için birer platform

görevi gördükleri için önemlidirler. Türkiye’de bienal deyince akla önce İstanbul Bienali gelmektedir. İstanbul Bienali uluslararası ölçekte bir bienaldir. Ancak İstanbul’un dışında da bienaller yapılmakta ve yapıldıkları kentin adıyla anılmaktadır. İstanbul’un periferisi olarak tanımlanabilecek yerlerde yapılan bu bienallerin bazıları İstanbul menşeli küratörler ile gerçekleştirilmektedir. Bu durumun sonucu olarak bienaller yerelden öte küresel ölçekte geçerli kavram ve temalar etrafında organize edilmektedirler denilebilir. Literatüre bakıldığında genel olarak daha çok İstanbul Bienali üzerine yapılmış çalışma ve araştırmalar görülür. Merkezin baskın olduğu yerde kenarda kalmış bu bienallerde söylenen sözler de önemlidir. Bu çalışma bu sözleri, bu sözlerin nasıl kurgulandığı, yerel olan ile ilişkisi ve periferide çağdaş sanatın konumunu belirleyen ne olduğu diğer üzerinde duracağı konular olacaktır.

Çalışmanın amacı Türkiye’de merkezin dışında yapılan periferi bienalleri olarak adlandırılan diğer kent bienallerinin hem merkez ve periferi kavramları hem de küreselleşme ve yerele dair kavramlar üzerinden Çanakkale, Sinop ve Mardin Bienallerinin ele alınmasıdır. Bu bienaller bir süreklilik içinde ve uluslararası ölçekte yapıyor olmalarından dolayı seçilmişlerdir.

2. Periferi, Taşra ve Merkez Tanımı Üzerine

Merkezin tanımında finansın, politikanın, düşüncenin, bilginin, kültür ve sanatın üretilişi ve dağıtıldığı yer olması vardır. Merkezi coğrafi bir tanımdan öte bu gibi paradigmlar tanımlamaktadır. Merkezi tanımlarken, onu merkez olarak konumlandırıcak başka bir yerin olması gerekmektedir. Bu yere geleneksel tanım ile taşra denmektedir. Merkez ile taşra arasındaki ilişki karşılıklı bir ilişkidir. Her ne kadar bu ilişkide merkeze “merkez” konuyor olsa da. Ancak merkez ve taşra tanımı da değişim gösterebilmektedir. Bir yerin merkezi başka bir merkezin taşrası konumunda olabilmektedir. Bununla birlikte merkez ve taşra tanımı zamana, tarihe, yere göre değişim gösterebilir.

Taşra tanımında küçümseyici bir ton vardır. “*Dar ufuklar, kahredici bir yeknesaklık, boğucu bir taassup, iletişim evreninin -teknolojiyle daha da derinleşebilen-kısıtlılığı, cemaatlere sıkışmış kısır bir kamu alem, yabancı olan herşeyi tuhaf bir bitkiymiş gibi algılayan ‘yabani’ bir hal, vasatlığın hizaya sokucu egemenliği...*”¹ Taşra, genel olarak, sıkıntılı ruh halini, sürgün yerini, geri kalmışlığı, kırsal olanı, sessizlik ve sakinliği, duşmanlığı, tekdüzeliği, gericiliği, muhafazakarlığı ifade etmektedir. Coğrafi bir yer olarak da “uzak” olanın ifadesidir. Taşra ekonomik olarak sınırlıdır, merkezin çok gerisindedir ki, bu nedenle kültürel olarak da merkezin hegemonyasına girer. Taşra merkezin ötekisi olarak da ifade edilebilir.

Taşra kelimesi “Türkçe bir sözcük olan ‘taşra’ bugünkü ‘dışarı’ sözcüğünün eski

1 Tanıl Bora, “Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye”, *Taşraya Bakmak*, (Der. Tanıl Bora), İstanbul 2018, s. 40.

formudur...süreç içinde “taş+garu < taş+ğaru < taş+aru < taş+arı < dış+arı” şeklinde bir dönüşüm geçirmiştir.”² Taşranın tarifi yapılırken öncelikle ve özellikle İstanbul dışında kalan yerlerin tümüne taşra denmiş, diğer taraftan denizi olmayan, iç bölgelerde kalan yerler için de bu tarif yapılmıştır. Bununla birlikte “yakın taşra”, “iç taşra” ve “derin taşra” tanımları da diğer dikkat çeken tanımlar olmuştur. Ancak bu tanımlara bakılacak olursa daha çok coğrafi özellikler ve yer üzerinden yapılan bir tanımlama olduğu görülür.³ Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar taşra tanımı bu şekilde devam etmiştir. Eğer taşra coğrafi bağlamda konumlandırılacak olunursa o zaman İstanbul’un dışındaki her yer taşradır denilebilir. Ancak bu ifade tartışılmaya muhtaçtır.

İstanbul gibi metropollerin dışında kalan tüm yerlerin toptancı bir yaklaşımla taşra olarak değerlendirilmesi uzun bir süre devam etmiştir. Ancak bugün İstanbul’un dışında olan tüm yerleri benzer bir eşitlikte görmek doğru olmayacaktır. Artık “taşralaşan merkezler”den bahsedildiği gibi, küreselleşme politikalarının- tamamen olmasa dahi-etkisiyle yaygınlaşan kültür endüstrisi merkez ve taşra tanımını değiştirmiştir. Taşra merkeze, merkez taşraya akmaya başlamıştır. Daha önce değinildiği gibi taşra tanımı coğrafi bir yer olmaktan öte bir düşünüş biçiminin, zihniyetin ifadesi olarak görülebilir. Küreselleşme politikalarının çok kültürlülük söylemi hem merkez hem de “taşra” olarak tanımlanan yerde yansımalarını bulmuştur. Bu bağlamda artık taşra tanımının yerini daha nötr bir kelime almıştır. Bu kelime periferidir. Bu çalışmada da taşra tanımı yerine periferi tanımı kullanılacaktır. Periferi Yunanca periphery kelimesinden kaynaklanır. Periphery İngilizce’de çevre, etraf, dış kenar gibi anlamlara gelirken, TDK’ya göre kıyı, çevre, uç gibi anlamlara gelmektedir. Taşra kelimesi hem coğrafi konumu hem de bir zihniyet durumuna işaret etmekteyken periferi merkezin etrafında, kenarında olan bir coğrafi durumu çağrıştırmaktadır.

Merkez ve çevre dualitesini ilk olarak gündeme getiren Edward Shils’tir. Shils kavramsallaştırmasında merkezi değerler sisteminin çevre tarafından benimsenmesi üzerinde durmaktadır. O’na göre merkez değer üretir, çevre de merkezin ürettiği değerleri benimser.⁴ Wallerstein ise metropol ile uydu, merkez ile çevre arasında üçüncü bir tanımlama olarak yarı-çevre (semi-periphery) tanımını ortaya atmıştır. Yarı-çevre hem merkezin hem de çevrenin özelliklerini taşır. Merkez ile çevre arasında “tampon” yerlerdir. Wallerstein bu tanımlamalarla kapitalist dünya ekonomisinin tarihini açıklamaya çalışmıştır.⁵ Bu tanımlama ekonomik temellidir. Ancak sadece ekonomi parametresi ile bir yeri tanımlamak o yeri değerlendirmede yeterli olmayacaktır. Bu bağlamda periferi sınıflandırması kentlerin kendine özgü özelliklerini ve kentteki dinamikleri göz ardı ederek, tek tipleştirici bir durum oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu tarz sınıflandırmalar hegemonik bir dilin dışavurumu ve yeniden üretimidir.

2 Selim Temo, *Türk Şiirinde Taşra*, İstanbul 2011, s. 19.

3 A.g.e., s. 20.

4 Edward Shils, “Merkez-Çevre”, (Çev. Yavuz Ziya Çelikkaya), *Türkiye Günlüğü*, S. 70, 2002, s.86-88.

5 Ecem Dereli, *Merkez- Çevre Teorileri*,

https://www.academia.edu/37188923/Merkez_%C3%87evre_Teorileri_docx (17.05.2021)

Merkez coğrafi bir tanımlama içermemektedir. Merkez olarak tanımlanan o yer finansın ve yönetimin merkezidir, düşüncenin, kültür ve sanatın üretildiği yerdir. Kültür ve sanat aktörleri ve kurumları merkezdedir. Merkezin üzerinde durduğu, öne çıkardığı yaklaşımlar, kavramlar ve temalar merkezin dışında kalan yerlerde de etkisini gösterir. Çünkü merkez tarafından kabul görmek, onaylanmak önemlidir ve bu nedenle çevre merkeze eklenmek, yaklaşmak ister. Bu yaklaşma isteğinin araçlarından biri kültür ve sanattır. Merkezdeki sanatın seçkinleri aracılığıyla merkezdeki sanat periferiye taşınır. Bugün birçok periferi olarak tanımlanan kentte yapılan bienalleri bu bağlamda düşünmek gerekir. Ancak bununla birlikte bienallerin yapıldığı kentlerin seçiminin neye göre olduğu üzerinde durulması gereken noktalardan biridir. Bu çalışma bağlamında ele alınan Sinop, Çanakkale ve Mardin kentlerinin dikkat çeken özelliği “çevredeki merkez”ler⁶ olmalarıdır denilebilir. Diğer taraftan Wallerstein’in deyimıyla yarı-çevre olarak tanımlanacak yerlerdir, yani hem merkezi ve hem de çevreyi tanımlayan özellikleri barındırıyor olmalarıdır denilebilir.

3. Periferi Bienalleri

“Bienal” kelimesi “iki yılda bir, tekrarlanan” anlamında kullanılmaktadır. Dünyada ilk defa 1895 yılında Venedik’te gerçekleşen bienal daha sonra dünyanın bir çok yerinde yapılmaya başlanmıştır. Bu organizasyonlar uluslararası bağlamda yapılan etkinliklerdir. Bienaller uluslararası bir platformda görünür olmak için sanatçıların tercih ettikleri en önemli etkinlikler arasında sayılabilirler. Venedik’te gerçekleştirilen ilk bienalin ardından, dünyanın birçok yerinde o yerin ismiyle anılan bienaller yapılmaya başlamıştır. Bienaller genellikle düzenledikleri şehrin adı ile anılmaktadırlar. Bienaller sırasında sanat, kentin farklı bir çok mekanına yayılır ve sanat izleyicisi bir turiste dönüşür ki, bu da sanat ve turizm arasındaki ilişkide önemli bir rol oynadıklarını göstermektedir.

Bugün dünyada sayıları yaklaşık 200’e varan bienaller, kentin dünya sahnesine çıkması için önemli birer platform olmaları nedeniyle tercih edilmektedirler. Görüldüğü gibi hem sanatçıyı, hem o yerin sanat üretimini hem de kenti öne çıkarma konusunda önemli organizasyonlar haline gelmişlerdir. Bienaller sadece birer sanat etkinliği olarak düşünülmemelidir. Bu etkinlikler politik ve ekonomik olgularla bağlantılı olarak düşünülmelidir.

Bienallerin küreselleşme politikalarıyla ilişkisi vardır. Küreselleşmenin tek merkezi dışlayan yapısı birçok merkezin ortaya çıkmasında rol oynarken sanat bağlamında da birçok farklı yerde bienallerin yapılmasını gündeme getirir.

Türkiye bağlamında bakılacak olursa ilki 1986 yılında Ankara’da açılan Uluslararası Asya-Avrupa Sanat Bienali’ni (sadece dört kez gerçekleşebilmiştir.) daha sonra ilki 1987 yılında İstanbul Çağdaş Sanat Sergileri başlığı ile gerçekleştirilmiş olan İstanbul Bienali takip etmiştir. İstanbul Bienali dünyanın önemli bienalleri arasında yer almaktadır.

Özellikle 2000’li yılların ortasından itibaren İstanbul Bienali’nin daha çok kent üzerinden belirginleşen tema ve kavramlarla gündeme gelmesi söz konusudur. 2000’li yıllara kadar sadece İstanbul ile sınırlı kalan bienal, bu yıllardan sonra başka kentlere de yayılmıştır. Bu yıllardan sonra periferide yer alan kentlerde bienallerin belirmeye başladıkları söylenebilir. Bienaller önemli bir özellik olarak kenti odağa alan, onu sanat yoluyla öne çıkaran ve dikkatlerin kente çekilmesini sağlayan platformlar olmaları nedeniyle tercih edilmektedirler. Periferi kentlerinde yapılan bienallerin hem merkez açısından hem periferi açısından sanat ortamına yeni olanaklar sunduğu söylenebilir. Bienallerin periferide yaşayan sanatçılar için uluslararası sanat ortamı ile ilişkisinde merkezle eşitleyici bir fonksiyonu vardır. Bununla birlikte periferideki üretimin merkezde görünür olmasına da katkı sağlamaktadırlar.

Türkiye’de periferide yapılan bienaller arasında Sinop (2006), Çanakkale (2008) ve Mardin (2010) kentlerinde yapılan bienaller dikkati çeker. Bu bienaller istikrarlı süreklilikleri açısından öne çıkarlar. Bu durum da onları incelenmeleri konusunda öne çıkarmaktadır. Ancak asıl üzerinde durulması gereken bu bienallerin merkez-periferi ilişkisi üzerinden ele alınmasıdır. Her üç kentte coğrafi konum olarak Türkiye’nin uç/sınır noktalarında olmalarına rağmen buldukları bölgeler itibarıyla merkezi bir durumlarının olmasıdır. Çanakkale batıdaki en uç noktada, Asya’nın Avrupa’yla bağlantıyı sağlayan, İstanbul’dan sonra ikincil konumuyla dikkati çeker. Mardin Türkiye’nin güneydoğusunda bir sınır kenti olarak ortadoğu coğrafyasına açılan kapılar arasında öne çıkan bir kenttir. Sinop ise Türkiye’nin en kuzey ucunda yer alır. Sınırdaki veya en uçta olma durumları bu kentlerin kültürel dokusuna da yansımış ve bu kentlerde kültürel bir çeşitlilik yaratmıştır. İşte bu özellik ve bu kentlerdeki hoşgörü atmosferi onların dikkat çekici bir özelliği olarak bienallerin yapılması için bir zemin olmuştur.

2006 yılında yapılmaya başlanan Sinop Bienali ise “Şey”, “Şeylerin Yeni Düzeni”, “Gizli Anılar, Kayıp İzler”, “Gölgenin Bilgeliği”, Kümeler ve Kristaller: Sıfır Noktasında Gözlem”, “Aktarım”, “burada ve nerede” Bir Konum Politikası” ilki 2008’de yapılan Çanakkale Bienali “Şeffaf Yanılsamalar”, “Kurgusal Gerçekler, Dönüşümler”, “Kurgular ve Karşı Duruşlar”, “Savaşın Sonun Yalnızca Ölüler Görür”, “Anavatan”, “Geçmişten Önce, Gelecekte Sonra”, “Takımyıldız” gibi temalara odaklanmaya çalışmıştır. Daha genç olan Mardin Bienali’nin (ilki 2010) temaları ise “Abrakadabra”, “İkinci Bakış”, “Mitolojiler”, “Sözden Öte”dir. Diğerleri gibi bu bienaller de belirlenmiş bir tema veya kavram etrafında organize edilmeye çalışılmaktadır.

3.1. Diogenes’in Doğduğu Kent Sinope ve Sinop Bienali

Anadolu’nun en kuzeyinde, Karadeniz kıyısında yer alan Sinop tarihi geçmişi olan önemli bir liman kentidir. Kente tek bir yoldan giriş-çıkış yapılabilen bir burun üzerinde konumlanmıştır. Kent “...en erken MÖ 8. yüzyıldan itibaren “Sinope” adıyla anılmaya”⁷ başlamıştır. Sinope ismi mitolojik bir öyküye dayandırılmaktadır. Öyküye göre Sinope,

7 Nazlı Yıldırım, “Mitolojik Kadın Ktisteslere Bir Örnek Olarak Sinope”, *Journal of Universal History Studies*, 3/2, 2020, s. 391-405, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1293512> (11.05.2021)

Irmak Tanrısı Asopos'un kızıdır. Sinope'nin güzelliğine vurulan Zeus tanrıçanın aşkına karşılık onun her istediğini yapacağına söz verir. Sinope ise Zeus'tan isteği ona dokunmamasıdır. Zeus Sinope'ye verdiği sözü tutar ve onu, kendi en sevdiği yerlerden biri olan Karadeniz'in kıyısındaki bu bölgeye bırakır. Böylece bu bölge artık Sinope'nin adıyla anılmaya başlar. Kentin adının kökeni bu hikayeye dayandırılmaktadır. Kentin ismi Yunanca'da Sinopolli iken Osmanlı kaynaklarında Sanub, Sinab ve Sinub olarak geçmektedir.⁸ Sinop, Kimmer, Pontus, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Candaroğlu ve Osmanlı gibi bir çok uygarlığa ev sahipliği yapmış bir kenttir.

Osmanlı Dönemi'nde Sinop, gemi üretiminin yapıldığı bir ticaret kentiyken 19. yüzyılın son çeyreğinden sonra kentin tarihi tersanesi hapishaneyeye dönüştürülmüştür. Böylece Sinop'ta hem hapishaneden hem coğrafi konumdan kaynaklanan bir izolasyon söz konusu olmuştur. Bununla birlikte kent soğuk savaş döneminde Nato üssü olarak kullanılan bir yer olmuştur. Bugün ise o bölgeye yapılmaya çalışılan nükleer santral projesi ve onun çevre üzerinde yaratacağı tahribatın tartışılması ile gündeme gelmektedir.

İlki 2006 yılında yapılan Uluslararası Sinop Bienali

"...yerel kalkınma bağlamında sivil toplumun kültür ve sanat temelli diyalog geliştirmek amacıyla "paylaşımaya dayalı bir sanat üretimi" modelinde bir araya gelmesini sağlayan uluslararası bir proje" olarak tanımlanmıştır. Sinopale'nin amaçları ise "her yaşta kentlinin kendi yaşam alanlarını gelecek vizyonuna sahip olarak yeniden algılamaları, kent sorunları üzerine düşünmeleri, ortak tarihsel belleğin paylaşımı ve bunun sanat üretimine yönelik olarak düzenlenmesini, daha iyi bir sosyal yaşam alanını oluşturmaya yönelik olarak kentsel, ulusal ve uluslararası çalışma"dır.¹⁰

Sinopale¹¹ yeni bir yapı oluşturmak için önemli bir alan olmaya aday bir organizasyon olarak tanımlanmıştır. Diğer taraftan Sinop'un izole konumundan duyulan rahatsızlığı gidermenin bir aracı olarak bienal gibi bir uluslararası sergi yapılmasından da bahsedilebilir. Sinopale'nin süreç içinde şekillenen, yapıldığı yere söyleyecek sözü olan ve oradan ilham alan, deneyim odaklı bir bienal olması hedeflenmiştir.

Birinci Sinopale'nin teması "Şey" olarak belirlenmiştir.¹² Sinop'u "yeni merkez"

8 Cenk Demir, "Sinop Rum Cemaati'nin 19. Yüzyıldaki Sosyal Yapısı", *Journal of Black Sea Studies*, 27, 2019, s. 111-142, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/831162> (11.05.2021)

9 Hapishane'de Sabahattin Ali, Refik Halit Karay, Mustafa Suphi, Ruhi Su, Burhan Felek, Zekeriya Sertel, Hüseyin Hilmi, Kerim Korcan gibi isimler yatmıştır.

10 <https://sinopale.org/sinopale/what-is-sinopale-2/?lang=TR> (03.04.2021)

11 Sinopale Avrupa Kültür Derneği'nin ortak olduğu bir organizasyondur. Avrupa Kültür Derneği'nin internet sitesinde "kültürel farkındalığı artırmak vizyonu ile, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde kültürel iletişim ve işbirliğini güçlendirmeyi amaçlayan İstanbul'da kurulmuş, bağımsız, kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşu" olduğu ifade edilmektedir. Sinopale için ise "diğer bienallerden farklı olarak bir çağdaş sanat sergisinden ibaret olmayıp, sanatçıların eserlerini Sinoplularla birlikte yerinde ürettiği, süreç odaklı, katılımcı bir sivil toplum hareketi, bir "imece" etkinliğidir." tanımlaması yapılmaktadır. <https://www.europist.net/tr/> (15.05.2021)

12 Bienalin sanatçıları Alparslan Baloğlu, Walter Bergmoser, Andre van Bergen, Canan Beykal, Handan Börtüçene, Yael Davis, İpek Düben, Nezaket Ekici, Ekmel Ertan, Mürteza Fidan, Róza El-Hasan, Jürgen Hefe, Eric van Hove, Aylin Kalem, Emre Koyuncuoğlu, Monali Meher, monochrom,

olarak tanımlayan bienal, ne olduğu tam olarak tanımlanamayan bir sözcüğü tema olarak seçmiş ve bienal ile “şey” sözcüğü arasında kurulan ilişkiyi ise “Doğal ve kültürel zenginlikleri şehrin merkezinde bir hazine gibi ortada dururken, bunları değerlendirme gereği duymayan resmi otoritenin karşısında bir “karşı-davranış” olarak gelişen şey, kültür ve sanatın artık bilinçli tüketilmesi ve “değer” olarak saklanması için duyulan, geliştirilen “şey”¹³ tanımlamıştır. Bu ilk bienal kentte yaşayanları sanat etkinliğine katmak amacıyla atölye çalışmaları yapmış, yerel meseleleri uluslararası platformda sanatın diliyle ifade edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bir “sivil toplum etkinliği”¹⁴ olarak kurgulanmıştır. “Şeylerin Yeni Düzeni” 2. Sinopale’nin¹⁵ temasıdır. Foucault’tan alıntıyla oluşturulan kavramsal çerçevenin ilk bienalde olduğu gibi “siyasi, ekonomik ve kültürel yeni”nin sorgulanması hedefiyle oluşturulduğu görülmektedir. Teması “Gizli Anılar, Kayıp İzler” olan 3. Sinopale¹⁶ küreselleşmenin kentler üzerindeki tek tipleştirici etkisinin “kentin görünen ve görünmeyen yönleri”ne dikkat çekmeyi amaçlamış, bu bağlamda “Sinopale 3 “saklı belleğin” ifade edilmesi için “şehir, mahalle, birey” temelinde” ve “katılımcı-etkileşimli” bir platform işlevi görmeyi hedeflemiştir. “Gölgenin Bilgeligi: Bozulmuş Bilgi Çağında Sanat” 4. Sinopale’nin¹⁷ temasıdır. Bienalin kavramsal çerçevesi Kinik felsefenin öncüleri arasında olan tüm yaşamı boyunca yalın bir hayat sürmeye çalışmış olan Sinoplu Diogenes’in (Diyojen, MÖ 5. yy) Büyük İskender’e “gölge etme başka ihsan istemem” sözünden referansla oluşturulmuştur. Bienale ilişkin Işın Önol tarafından yazılan metinde Sinop, “hayatı en yalın halinde ve doğa ile uyum içinde sürdürme ve arzularını dizginleme felsefesini kendi hayatında uygulayarak savunan Diyojen ile tanınıyor olmanın yansıra,

Nobuho Nagasawa, Tamas Oszwald, Orgacom (Nadia Tsulukidze & Sophia Tabatadze), Kerem Onur, Murat Özemas, Lerzan Özer, Ferhat Özgür, Marc Rees & Neil Davies, Antonio Riello, Gue Schmidt, Juliane Stiegele, Suna Suner, Burcu Yağcıoğlu & Ece Kalabak & Nazar Sigaher, Moħaç Yücel, Next Future’dir. <https://sinopale.org/sinopale/sinopale-1-1/?lang=TR> (03.04.2021)

13 <https://sinopale.org/sinopale-1/conceptual-framework-2/?lang=TR> (03.04.2021)

14 <https://sinopale.org/sinopale-1/conceptual-framework-2/?lang=TR> (03.04.2021)

15 Bienalin sanatçıları Atilkunst, collabor.at, Maria Cosmes Román, Nezaket Ekici, Dejan Kaludjerovic, Alpaslan Karaaslan, Renan Koen, Burçak Konukman, Roza El Hassan, Metahaven, Monali Meher, Carlos Pina, Roland Stratmann, Rob Sweere, Adrien Tirtziyah, Julie Upmeyer & Ina Stockem, Mariëlle Videler, Johannes Vogl’dur. <https://sinopale.org/sinopale/sinopale-2-2/?lang=TR> (03.04.2021)

16 Bienal sanatçıları Joel Andrianomearisoa, The Virtual Museum of Avant-garde, Ziya Azazi, Ayhan & Bahar Enşici, Maria Ikonomopoulou, Hülya Karakaş, Ludwig Kittinger, Georg Klein, Renan Koen, Sıtkı Kösemen, Ronan McCrea, Els vanden Meersch, Anne Metzen, Daniele Pezzi, Mali Weil, Performance Project, Masa Project, Maria Papadimitriou, Seyit Saatçi, Jelena Vasiljev, Rhona Byrne, Declan Clarke, Işıl Eğrikavuk, Gülsün Karamustafa, Sean Lynch, Fiona Marron, Bea McMahon, Ferhat Özgür, Sarah Pierce, Tayfun Serttaş’tır. <https://sinopale.org/sinopale/sinopale-3-3-2/?lang=TR> (04.04.2021)

17 Bienal katılımcıları Francis Alÿs, Alpin Arda Bağcık, Brigitta Bodenaier, Francesco Bertele with Eddie Spanier, Amélie Brisson-Darveau, Evelina Domnitch & Dmitry Gelfand, Quynh Dong, Monika Drożyńska, Karen Geyer, Shilpa Gupta, Andreas (muk) Haider, Berglind Hlynisdottir, Ashley Hunt, İnsel İnal, Volkan Kaplan & A. Erdem Şentürk, Petra Elena Köhle & Nicolas Vermont Petit-Outhenin, Cat Tuong Nguyen, Bernd Oppl, Sümer Sayın, Liddy Scheffknecht, Özlem Sulak, Riikka Tauriainen, Hande Varsat, Stefanie Wuschitz, Now Wakes the Sea: Bahanur Nasya, Maurice Bogaert, Yılmaz Vurucu, Film Gösterimi: Mareike Bernien & Kerstin Schroedinger, Pauline Boudry & Renate Lorenz, Brice Dellsperger, Köken Ergün, Harun Farocki, Minna Hint, Ana Hoffner, Eléonore de Montesquiou, Chris Oakley, Elodie Pong, Monika Rechsteiner, Reinigungs-gesellschaft, David Rych, Lina Selande, Rebecca Ann Tess’tir. <https://sinopale.org/sinopale/sinopale-4/?lang=TR> (04.04.2021)

üzerinde yapılandırılan, hayattan hep daha çok istemek ve onu olabildiğince tüketmek “felsefesine” dayalı, süregelen küresel politikaların mikro ölçekte uygulama yerlerinden biri”¹⁸ olarak tanımlanmıştır. “Kümeler ve Kristaller: Sıfır Noktasında Gözlem”¹⁹ temasıyla yapılan 5. Sinopale’de “Sıfır Noktasında Gözlem” “merkezin olmadığı dünya”ya “Kümeler ve Kristaller” ise “manevi ve çevresel kamusal alanlara” atıfta bulunur. Sıfır noktası “boşluğu şemalaştırmanın bir pratiği” olarak merkezsizleşmenin bir metaforu olarak kullanılmış denilebilir.²⁰ 6. Sinopale “Transposition /Aktarım”²¹ teması ile “değerler arasında bir durumu” ifade etmektedir. Bu bağlamda 6. Sinopale bu değerler arasında kalan boşlukların görsel olarak dışavurumu için bir alan yaratmayı hedeflemiştir.²² 7. Sinopale “burada ve nerede, Bir Konum Politikası”²³ teması Sinop’a doğru veya ondan dışarıya oluşturulan rotalar vurgu yapmaktadır. “Orada burada (here and there) deyimini değiştirerek elde edilen, “burada ve nerede” (here and where)”²⁴ tanımlaması “burası neresi?” sorusunu sormaktadır denilebilir.

18 <https://sinopale.org/sinopale/sinopale-4/?lang=TR> (04.04.2021)

19 Bienal sanatçıları Nezaket Ekici, Ona B., Yann Pocreau, Olivier Hölzl, Evrim Kavcar, Serkan Taycan, m-a-u-s-e-r (Ash Serbest & Mona Mahal), Miriam Hamann, Johanna Reiner – Johannes Hoffmann, Yasemin Özcan, Aylin Tekiner, Eşref Yıldırım, Pınar Öğrenci, RELAX (chiarenza&hauser& co), Franziska Koch, Daniel Marti, Esther Kempf, Teresa Henriques, Benjamin Egger, Konstantinos Manolakis, Garrett Nelson, Romy Rügger, Yapı-Sanat Kooperatifi, Markus Hanakam-Roswitha Schuller, Hülya Karakaş, Fatih Aydoğdu, Evle Demetriou, Lerna Babikyan, Ferit Yazıcı, Berrin Yapar Ünal, Semra Güler, Çağın Kaya, Aygün Kırca, Damla Yücebaş, Ayşe Balyemez & Ayşe Kurşuncu, Fulya Asyalı, Annie Vigier& Franck Apertet (les gens d’Uterpan) – Topologie, Jasmyn Fyffe, Burçak Konukman (IPA Performance), Hülya Karakaş, Dilek Çipli-Esra Kayıkçı (Arsu Academy of Fine Arts-Body Music), Çiğdem Borucu Erdoğan “Helesa”, Evle Demetriou – Lerna Babikyan, Çağla Sönmez Çakır, Nil İlkbaşaran, Berthold Reiss, Yeşim Uzunöz, Ayça Açıköz, Ceyda Kalyoncu’dur. <https://sinopale.org/sinopale-5/curators-and-artist-of-sinopale-5/> (04.04.2021)

20 <https://sinopale.org/sinopale/sinopale-5/?lang=TR> (04.04.2021)

21 Bienal katılımcıları Anne Baumann, Uygur Demoglu, Mürteza Fidan, Sophie Baumgaertner, İpek Hamzaoğlu, Philippe van Eetvelt, Wilhelm Frederking, Murat Haschu, Alvaro Campo, Cevdet Erek, Ulrike Grossarth, Kristina Heinrichs, Aylin Çakiner, Ayşe Erkmen, Frank Hagen, Susanne Hopmann, Ulrike Mohr, Nina Viktoria Naussed, Emre Okçuer, Raluca Popa, Julian Rosefeldt, Bella Rune, Maria Sezer, Ginan Seidl & Yalda Afsah, Roland Stratmann, Esther Suarez Ruiz, Esther Suarez Ruiz, Youssef Tabti, Mahir Namur, Çağla Sönmez Çakır, Volkan Kızıltunç, Sebastian Körbs, Maria Lantz, Nil İlkbaşaran-Güngör Erdem, Horst & Maria Project: Christian Jankowski, Jan Nicola Angermann, Ferhat Ayne, Ezgi Böttger, Nora Denneberg, Theo Dietz, Lucia Goedicke, Gabriel Hensche, Sören Hiob, Kasper Leisner, Alicia Hernández Westpfahl, Jan-Hendrik Pelz, Anette C. Halm, Shaotong He, Charlie Stein, leavinghomefunktion: Johannes Foetsch, Elisabeth Oertel, Kaupo Holmberg, Burçak Konukman, Anne Knoedler, Effy Zeniou’dur.<https://sinopale.org/sinopale/sinopale-6-4/?lang=TR> (04.04.2021)

22 <https://sinopale.org/sinopale-6/conceptual-framework-6/?lang=TR> (04.04.2021)

23 Bu bienalin katılımcıları Mobile Albania, Halil Altındere, Aristide Antonas, The Dynamic Archive, Elina Axioti, Mehtap Baydu, Banu Cennetoğlu, Övül Durmuşoğlu, Fulya Erdemci, Annika Eriksson, Hayırlı Evlat, Ana Filipovic, Marina Fokidis, Keşer Güler, Pauline Curnier Jardin, Philipp Mecke, Angela Melitopoulos, Mahir Namur, Pınar Öğrenci, Kemal Özen, Şener Özmen, theater.prekariat, For the Love of Bee! Collective, Kerstin Schroedinger, Hito Steyerl, Johannes Vogl, Sheri Wills, Brian Kuan Wood, Adnan Yıldız, Sibel Yilmazer’dır. <http://sinopbiennial.org/?p=1> (10.04.2021)

24 <https://sinopale.org/sinopale/sinopale-7/sinopale-7/?lang=TR> (10.04.2021)

3.2. Barışın Kenti Çanakkale ve Çanakkale Bienali

“Suyun ve Rüzgarın Şehri”²⁵ olarak tanımlanan Çanakkale, genelde bir geçiş yeri olarak tarif edilmesine rağmen kültürel olarak oldukça “yükü” bir yerdir: Troya Savaşı, Çanakkale Savaşları, mitolojik öyküler, farklı din ve kültürlerden oluşan tarihsel toplumsal yapı ve eşsiz bir doğa ile yüklü bir kent. Çanakkale bölgesi boyunca birçok kültürün buluştuğu, yerleştiği bir yer olmuştur. Kentin kültürünü geçmişte yaşamış Rum, Ermeni, Yahudi ve bugün yaşamakta olan Pomak, Boşnak, Türkmen, Yörük, Çerkez, Roman gibi farklı etnik ve dini kimliklerin birlikte, kaynaşarak ortaya koydukları söylenebilir.

Kentin coğrafi olarak konumlandığı bölge Avrupa ile Asya arasında bir geçiş yeri olarak İstanbul’dan sonra ikinci bir köprü durumu oluşturmaktadır. Ancak bu coğrafi konumuna ve tarihsel olarak farklı etnik ve dini kimliklerin yerleştiği yer olmasına rağmen hiç bir dönem bir merkez olarak tanımlanmamıştır. Bunun temel nedenlerinden biri kentin daha çok Asya ile Avrupa arasında geçip gidilen bir yer olarak görülmesi veya İstanbul’a gidiş rotasında bir uğrak olarak görülmüş olmasıdır. Ancak son yıllarda bölgenin ilgi odağı olmaya başladığı söylenebilir. Çanakkale kenti, bulunduğu bölgenin doğa, tarih ve kültür zenginliği ile bugün İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerden ayrılmak isteyenler için önemli bir cazibe merkezi olmaya başlamıştır.

Çanakkale Belediyesi tarafından yapılagelen Troya Festivali kapsamında 2006 yılından itibaren uluslararası katılımlı sergiler de organize edilmektedir. Ancak bienalden önce “Buluşma Noktası Çanakkale”²⁶ 43. Troia Festivali kapsamındaki, bugün Korfmann Kütüphanesi olan eski tütün deposunda “Geçmiş Zaman Düşleri” (2006) ve “Sınır Çizgisi/Border Line”²⁷ (2007) olmak üzere üç sergi bienali düzenleyecek küratörler tarafından gerçekleştirilmiştir. “Buluşma Noktası Çanakkale” Koridor Çağdaş Sanat Programları

25 İbrahim Dizman (Der.), *Suyun ve Rüzgarın Şehri: Çanakkale*, İstanbul 2020, Sayfa numarası yok.

26 Bu sergiye Gül Ilgaz, Nazan Azeri, Nurettin Erkan, Yıldız Doyran, Tansel Türkdöğün, Lütfi Özden, Orhan Tekin, Yakup Öztuna, Yıldız Yüksel, Johanne Helard, Shalva Khakhanasvili, Miriam Reer, Linda Herzog, Javid Moghaddas, Ernest Kurtveliev, Oksana Shatalova, Carolyn Thompson, Ergin Çavuşoğlu, Seyhan Boztepe, Mehmet Kavukçu, Babi Badalov, Burcu Günay, Dafna Talmor, Denizhan Özer katılmıştır.

27 Sergi katılımcıları Ahmet Sipahioğlu, Ali Mahmut Demirel, Aras Nirak, Andreas Tovan, Babi Badalov, Bedri Baykam, Bedri Karayağmurlar, Bülent Bakan, Burcu Coştur, Carolyn Thomson, Cebrail Ötgün, Cengiz Uğur, Dafna Talmor, Defne Ayhan, Denizhan Özer, Emrah Kangal, Erdem Tunalı, Ernest Kurtveliev, Fatih Balcı, Fazilet Kendirci, Füzuran Şimşek, Go Watanabe, Gül Ilgaz, Gülay Yaşayanlar, Hakan Kırdar, Hala Marji, Harold Offeh, Hrafn Thoroddsen, İlhan Özer, Ilico Zautashvili, İsmet Çavuşoğlu, James Roseveare, Javid Moghaddas, Johanne Helard, Jun’ichiro Ishii, Kadir Aktay, Lorraine Field, Lucy Levene, Lütfi Özden, Maria Sezer, Mehmet Kavukçu, Mehmet Yılmaz, Merih Akoğul, Metin Şenergüç, Miriam Beer, Muhammed Tatar, Murat Germen, Mustafa Horasan, Muzaffer Tire, Müfit İşler, Nadir Ede, Nancy Atakan, Natalia Mali, Nazan Azeri, Nihat Küçük, Nikos Pressas, Nurdan Karasu Gökçe, Nurettin Erkan, Oksana Shatalova, Oktay Çolak, Ömer Serkan Bakır, Özdemir Yemenicioğlu, Shalva Khakhanasvili., Serpil Kapar Kılıç, Seyhan Boztepe, Sevgi Avcı, Susanne Albretch, Stathis Androutsakis, Şinasi Güneş, Pınar Yeşilada, Ramazan Bayrakoğlu, Rengim Mütevellioğlu, Reşat Başar, Tomur Atagök, Tansel Türkdöğün, Ufuk Uyanık, Varol Topaç, Vehbi Koca, Vicdan Nalbur Taşdemir, Yakup Öztuna, Yıldız Doyran, Yumino Seki, Zafer-Barbara Barandır. <https://www.canakkalebienali.com/sinir-cizgisi/> (11.05.2021)

kapsamında yapılan sergiler sonucunda oluşturulan koleksiyondan meydana gelmiştir. “Sınır Çizgisi/Border Line” adlı sergi ise Uluslararası 44. Troya Festivali kapsamında yine Kooridor Çağdaş Sanat Programlarıyla bağlantılı olarak uluslararası katılımlı bir sergidir. Bu her üç sergi daha sonra Çanakkale’de bienallerin başlamasında etkili olan Denizhan Özer ve Seyhan Boztepe tarafından gerçekleştirilmiştir. Her üç serginin de Çanakkale’yi tanıma, anlamaya çalışma, ulusaldan öte uluslararası katılıma açma gibi işlevleri olmuştur. Bu sergileri bienal öncesi, kenti tanımak ve olanakları görebilmek için yapılan ön çalışmalar olarak görmek mümkündür. Örneğin “Sınır Çizgisi” Sergisi sırasında Troya Festivali kapsamında Ömer Serkan Bakır, Şerif Akşit, Pınar Yeşilada, Vicdan Nalbur Taşdemir, Burcu Coştur gibi bazı sanatçılarla atölye çalışmaları yapılmıştır. Amaç kent halkının sanata ilgisini arttırmak ve onlarla diyaloglar kurmaktır. Böylece ilk Uluslararası Çanakkale Bienali 2008 yılında yapılmıştır.

Bienallerin yapılmasında başlangıçta itici gücün bireysel çabalar olduğu söylenebilir ancak daha sonra oluşan CABININ²⁸ ile yola devam etmiştir. İlk bienalin teması “Şeffaf Yansımalar”dır. İlk bienal 45. Troya Festivali kapsamında I. Çanakkale Çağdaş Sanat Bienali adıyla yapılmıştır.²⁹ İlk bienalin küratörlerinden Denizhan Özer, bienalin kavramsal çerçevesini oluştururken, mevcut dünyanın durumunu anlayabilmek için insanlarda ilüzyona neden olan olgulara dikkat çekmek gerektiğini, bu ilüzyonların şeffaf bir perde gibi gerçekleri gizlediğini ve bu yanılsama yaratan olguları anlamaya başlayınca çıplak gerçek ile karşılaşılacağını ifade eder.

“Kurgusal Gerçekler, Dönüşümler” 2. Çanakkale Bienali’nin³⁰ temasıdır. Bu bi-

- 28 CABININ, Çanakkale Bienali İnsiyatifi’dir. Amaçları “Çanakkale’deki farklı toplum kesimlerini çağdaş sanatla buluşturmak, Sanat odaklı etkinlikler ve eğitimler yoluyla dezavantajlı grupların (çocuklar, engelliler...) toplumsal yaşama katılımlarını, üretkenlik ve becerilerini arttırmak, Çanakkale’nin özgün, tarihi, doğal ve kültürel değerlerini uluslararası boyutta tanıtmak, Çanakkale’yi bir çağdaş kültür kenti olarak konumlandırma vizyonuna yönelik olarak uluslararası iletişim ve işbirliği ağları oluşturmak.” olarak tanımlanmıştır. <https://www.canakkalebienali.com/cabinin/> (15.05.2021)
- 29 Bienal mekanı olarak Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Deniz Müzesi Sanat Galerisi, Çanakkale Kordon Yat Limanı, Eski Kilise, Fevzipaşa Mahallesi’ndeki çeşitli depolar ve metruk binalar kullanılmıştır. Ali Umur Ergin, Andreas Tovan, Babi Badalov, Bethany Murray, Beyza Boynudelik, Burcu Günay, Canan Atalay, Carolyn Thomson, Dominic Pote, Dafna Talmor, Denizhan Özer, Demet Taşpınar, Emrah Kangal, Ernest Kurtveliev, Fatih Balcı, Füzuran Şimşek, Gül Ilgaz, Halil Yoleri, Hrafn Thoroddsen, Yakup Öztuna, Javid Moghaddas, Johanne Helard, Jun’ichiro Ishii, Kadir Aktay, Lorraine Filed, Lorand Revault, Lütfi Özden, Lynn Mac Ritchie, Martin Baeyens, Maria Sezer, Mehmet Kavukçu, Miriam Reer, Moo Young Chai, Mustafa Horasan, Nazan Azeri, Nur Gökkbulut, Nurettin Erkan, Orhan Tekin, Park Beyoung, Paul Eachus, Pınar Yeşilada, Rafael Suriani, Selahattin Yıldırım, Serpil Kapar Kılıç, Seyhan Boztepe, Su Jung Kim, Susanne Albrecht, Sylvia Lütke, Şinasi Güneş, Tansel Türkdoğan, Varol Topaç, Vicdan Nalbur Taşdemir, Yıldız Doyran, Yıldız Yüksel, Young-Gu Shin bienalin katılan sanatçılardır. Anonim, “Şeffaf Yansımalar”, 45. Uluslararası Troya Festivali Broşürü, Çanakkale 2008, s. 30-31.
- 30 Bienalin sanatçıları Acm, Ahmet Sipahioğlu, Ali Dolanbay, Ali Kılıç, Ali Umur Ergin, Alina Gavrielatos, Anna Jakupovich, Anna Maria Pinaka, Ardan Özmenoğlu, Argun Okumuşoğlu, Arman Tadevosyan, Ayda Su Nuroğlu, Bruce Allan, Caner Karakaş, Cengiz Uğur, Ceren Selmanpakoğlu, Coline Mangold, Deborah Metherell, Dilara Akay, Elvan Erdin, Evren Sungur, Francois Dereaux, Gabriel Adams, Gül Ilgaz, Hakan Onur, Haydar Özyay, Herve Szydowski, Holger John, Hülya Toksöz, İbrahim Koç, İlham Tibet, Iliko Zautashvili, İstanbul Dans Tiyatrosu, Jesse

enal “Kurgusal gerçeklerin girdabında” kendisine yeni alanlar açmaya çalışan bugünün insanını, “Kurgular ve Karşı Duruşlar” temalı 3. Çanakkale Bienali³¹ ise Jacques Rancière’den alıntıyla, sanat siyaset ilişkisinde sanatın “kurgular ve karşı duruşlar” üretmesine odaklanmaya çalışmıştır. Bu ilk üç bienalde de temalar daha genel durumları tarif ederken, dördüncü bienal için yapıldığı yere/bölgeye daha ilişkili bir tema seçmiştir denilebilir. Dördüncü bienalin³² teması “Savaşın Sonunu Sadece Ölümler Görür” olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın 100. yılına denk gelen bienal, savaşın bir cephesi olan Çanakkale’de “savaş ve barış süreçlerini, savaşların ve savaş sonrası gelişmelerin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel etkilerini ve yol açtığı değişimleri”³³ irdelemeye çalışmıştır. Bununla birlikte bienal programına Bienal Genç, Bienal Çocuk, Bienal Engelsiz ve “Bienaldehyd” Kadın Girişimi’ni dahil etmiştir. Bu gibi sosyal programlar vasıtasıyla farklı sosyal kesimler ile sanat arasında ilişki kurmayı hedeflemiştir. Beşinci Çanakkale Bienali’nin teması “Anavatan-Homeland, Heimat, اأنا، ناطول، Patria...”’dır. Bienalin dikkat çekmek istediği konu ise Türkiye’yi de derinden etkileyen Suriye’deki çatışmaların neden olduğu “göç” olgusudur. Göç sadece bugüne ve bu bölgeye ait bir olgu olarak değil, kapsayıcı bir bakışla ele alınmak istenmiştir, ancak siyasi çekişmelerin arasında iptal edilmek zorunda kalmıştır. 6. Çanakkale Bienali’nin teması “Geçmişten Önce/Gelecekte Sonra”’dır.³⁴ Referans olarak zamanı tarihselleştirmede kullanılan milat tanımı alınmıştır. Milat olarak tanımlanan anın seçimi, o referans noktasıyla yazılan tarih bienalin dikkat çekmek istedikleri arasındadır. Bu bienalde Troya teması belirgindir. Bu

Gagliard, Joachim Seinfeld, Jun’ichiro Ishii, Kai Bornhoeft, Lisa Benson, Lorand Revault, Marek Schovaneck, Maria Dimitriou, Maslen&Mehra, Meryem denizkuran, Mienera Cubbasa, Mustafa Horasan, Nick Morley, Onay Akbaş, Onur Demirbasa, Özgür Korkmazgil, Park Beyond, Paul Eachus, Pfelder, resul Aytemur, Rifat Şahiner, Roger Guaus, Selahattin Yıldırım, Sevinç Çiftçi, Simone Zaugg, Şinasi Güneş, Sylvia Lüedtke, Tina MacCallan, Tita Bonatsou, Tolga Tüzün, Turan Aksoy, Uğurcan Akyüz, Umut Germeç, Victoria Rance, yeşim Şahin, Zeynep Bingöl Çiftçi, Zory Shahrakhi’dir. <https://www.canakkalebienali.com/2-canakkale-bienali/> (10.04.2021)

- 31 Bienal katılımcıları Ali İbrahim Öcal, Ani Setyan, Artıkışler, Ayhan Taşkıran, Barış Eviz, BOBBIE, Braco Dimitrijevic, Çağrı Saray, Ferhat Özgür, Fikret Atay, Hakan Kırdar, İnel İnal, Jakob Gautel, Julian Stallabrass, Kalliopi Lemos, Komet, Love Difference, Marwan Sahmaran, Mehmet Ali Boran, Melih Apa, Moataz Nasr, Murat Akagündüz, Mustafa Okan, Nadi Güler, Nalan Yırtmaç, Neriman Polat, Nikita Alexeev, Pınar Yolaçan, Sencer Vardarman, Serhat Kiraz, Sevil Tunaboşlu, Ulrike Rosenbach, Yeni Anıt, Yeşim Ağaoğlu’dur. <https://www.canakkalebienali.com/3-canakkale-bienali/> (10.04.2021)
- 32 Bienal mekanı Doğaşın kent merkezindeki üç katlı mobilya mağazası olmuştur. Katılımcılar ise Ahmet Öktem, Akram Zaatarı, Aladdin Garunov, Anne Kodura, Anri sala, Antonio Riello, Astrid Walsh, Ayşe Erkmen, bashir Borlakov, Douglas Gordon, Erdal Sezer, Ergin Çavuşoğlu, Ersan Devenci, Grigor Khachatryan, Gülçin Aksoy, Güven İncirlioğlu, Hans Schabus, Harold De Bree, IRWIN, Jehane Noujaim, Khaled Jarrar, Klaus vom Bruch, Maja Bajevic, Marilena Preda Sanc, Murat Gök, Nezaket Ekici, Nigol Bejian, Panos Tsagaris, Pınar Öğrenci, Radenko Milak, Raziye Kubat, Reha Erdem, Sıtkı Kösemen, Songül Boyraz, T. Melih Görgün, Taswir Project, Tunca Subaşı, Viron Erol Vert’tir. <https://www.canakkalebienali.com/4-canakkale-bienali/> (12.04.2021)
- 33 <https://www.canakkalebienali.com/4-canakkale-bienali/> (12.04.2021)
- 34 Bienal katılımcıları Adrian Paci, Agnes-Meyer Brandis, Akın Aksu, Cem Demir, Çınar Eslek, Deniz Sağdıç, Derviş Zaim, Emre Zeytinoğlu, Fani Zguro, Ferhat Özgür, Georgios Katsagelos, Guy Ben-Ner, Hayri Esmer, Hertog Nadler, Hülya Özdemir, Jakob Gautel, Janis Rafa, Jason Karaindros, Josephine Turalba, Katrin Korfmann&Jens Pfeifer, Kraaimir Terziev, Larissa Sansour&Soren Lind, Mehmet Erim, Nancy Atakan, Nazlı Gürlek, Nuri Bilge Ceylan, Pınar Yolaçan, Serhat Kiraz, Servet Koçyiğit, Seydi Murat Koç, seyhan Boztepe, Tufan Baltalar, Ugo La Petra, Yeni Anıt’tır. <https://www.canakkalebienali.com/6-canakkale-bienali/> (12.04.2021)

bağlamda Tevfikiye Arkeo-Köy’de sanat etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. 7. Bienal teması ise “Takımyıldız”dır.³⁵ Eski çağlarda insanın çevresinde olup biteni anlamlandırmak için takip ettiği, onların etrafında şekillenen mitolojiler ürettiği takımyıldızlar, bienalin örgütlenmesinde hem bir metafor hem de yöntem olmuştur. CABININ’in kurguladığı “Neye Benziyor? sergisi, Azra Tüzünoğlu’nun hazırladığı dört bölümden oluşan “Hasarlı veya Tahrip edilmiş: Kültür” temalı sergi ve yine küratörlüğünü yaptığı “Hiç İstmeden ama Seve Seve”/Agah Uğur Koleksiyonu sergisinin her biri birer takımyıldız olarak tanımlanabilir.

Uluslararası Çanakkale Bienali kent odaklı bir organizasyon olarak bir taraftan Çanakkale’yi uluslararası sanat ve kültür ortamında görünür kılmaya çalışırken diğer taraftan Çanakkaleli’ler ile karşılıklı etkileşim ve iletişim içinde olmayı hedeflemiştir.

3.3. Kültürlerarası Bir Kent Olarak Mardin ve Mardin Bienali

Mardin, kültürün ve kimliğin kültürlerarasılık terimi ile sıkça tanımlandığı bir kenttir. Mardin’in tarihine baktığımızda kültürel çeşitliliğin merkezlerinden biri ile karşılaşırız: Hurri, Sümer, Akad, Asur, Hitit, Midi, Urartu, Pers, Roma, Bizans, Artuklu, Memlük, Karakoyunlu ve Akkoyunlu, Osmanlı ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti. Kent bugün Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Yezidi gibi birçok dinin bir arada yaşadığı bir kenttir. Bununla birlikte Arap, Kürt, Türk, Çeçen, Süryani, Ermeni, Keldani (Bugün Süryani, Ermeni ve Keldani’lerin sayıları oldukça azalmıştır.) gibi birçok etnik kimlik ve bu kimliklerin iç içe geçmiş dilleri de kültürel dokuyu oluşturan unsurlardır. Yüzyıllara dayanan tarihsel birikimiyle Güneydoğu Bölgesi’nin öne çıkan merkezi kentlerinden biridir. Farklı din ve etnik kimliklerin buluştuğu bir yer olması, tarihi ticaret yolları üzerindeki konumu ile kent, merkezi bir konuma oturur. Tüm bu birikimin izlerini kentin kültürel dokusunda görmek mümkündür. Bu doku farklı kültürlerin karşılaşmasından oluşan bir kimliğe işaret etmektedir denilebilir.

İlk Mardin Bienali 2010 yılında “Abrakadabra” başlığı ile gerçekleştirilmiştir.³⁶

- 35 Bienal sanatçıları Agnes Varda, Agnieszka Polska, Ahmet Sipahioğlu, Alexandra Pirici, Ali Can Metin, Anahita Razmi, Aslı Altay, Cao Fei, Cevdet Ereğ, Constantin Xenakis, Cristina Lucas, Ekin Bernay, Ekin Saçhoğlu, Erinç Seymen, Füsün Onur, Gülsüm Karamustafa, Hale Tenger, Halil Altındere, İnci Eviner, Koki Tanaka, Korhan Başaran, Marcos Avila Forero, Marko Maetamm, Nab-uaki Onshi, Nasan Tur, Nora Turato, Pınar Yoltaş, Rüstem Aslan, Sanja Ivekovic, Serkan Demir, Taus Makhachevadır. <https://www.canakkalebienali.com/7-canakkale-bienali/> (12.04.2021)
- 36 Bienal katılımcıları Adriana Paci, Ahmet Müderrisoğlu, Alen Floricic, Alina Viola Grumiller, Arzu Başaran, Ben Rivers, Bertrand Ivanoff, Burak Bedenlie, Canan Budak, Canan Dağdelen, Chloë Brown, Çınar Eslek, Daisy Frossard, Devran Mursaloğlu, Erdağ Aksel, Erdal Duman, Eset Akçılal, Fatih Tan, Ferhat Özgür, Gani Llaloshi, Goran Skofic, Gül Bolulu, Gülay Semercioğlu, Hakan İrmak, Heike Weber, Helene Kazan, Hondartza Fraga, Hussein Chalayan, Hülya Özdemir, Kezban Arca Batbeki, Lale Delibaş, Lawrence Weiner, Levent Morgök, Margaret Salmon, Matthias Schamp, Maurizio Pellegrin, Mehmet Ali Uysal, Mehmet Çeper, Mithat Şen, Mladen Stilinoviç, Necmettin Tarkan, Nezaket Ekici, Nurullah Görhan, Oliver Musoviç, Osman Kerkütlü, Özgür Önurme, Richard Bartle, Sarah Jane Palmer, Sean Williams, Selim Birsal, Serhat Kiraz, Serkan

Abrakadabra...Sihirin yolunda gitmesi için kullanılan kelime, bienal için küçük bir değişikliğe uğruyor: Abbarakadabra oluyor.”³⁷

Abbaralar Mardin’de evlerin altında yer alan sokaklar arası geçişi sağlayan geçitleri ifade eder. O bölgeye ait bir mimari formdur. Bienalin teması “abbara” sözcüğünden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Küratörlüğünü Döne Otyam’ın yaptığı bu ilk bienal “Mardin kentine özgü hem özel hem de kamusal hayatları birlikte”³⁸ ifade eden abbara formu üzerinden Mardin kenti ile ilişki kuran bir bienal olduğu söylenebilir. Bienalin kavramsal çerçevesinin abbara gibi kamusal ile özel olanı birleştiren bir simge üzerinden tanımlandığı görülür. Çok kültürlü yapısı ile nispeten özgünlüğünü koruyan Mardin’in uluslararası platformda hızla tanınması bienalin dikkat çekmek istediği bir şeydir. 2012 yılında “İkinci Bakış”³⁹ temasıyla yapılan ikinci bienalin küratörü daha önce İstanbul Bienali’nin de küratörlüğünü yapmış Paolo Colombo’dur. Bienal kentin içine nüfus etmeye çalışmış ve çağdaş sanatın önemli isimlerini ağırlamış olsa da yerel olandan öte daha genel olana odaklanmış denilebilir. 2015 yılında yapılan 3. Mardin Bienali’nin teması “Mitolojiler”dir.⁴⁰ İlk bienalden sonra Mardin’in yüzyıllara dayanan sembolik dünyasının, ikonlarının ve mitler evreninin konu edilmesiyle kent ile iletişim kurabilmiş diğer bir bienaldir denilebilir. Kavramsal çerçeveyi anlatan metinde de bu açıkça ifade edilmiştir.

“3. Mardin Bienali’nin küratörleri Mardinliler, sanatçılarının çoğu da öyle. Aralarında “esnaf ve sanatkar”lar da olacak. Böylece, yabancı bir küratörün, hiç tanımadığı bir yerde, hem serginin ne olacağına, hem kimin sergileyeceğine, hem nasıl sergileyeceğine tek başına hükmettiği egemen bienal modelini sorgulayan karşı bir alternatif öneriliyor. Kültürel bir atmosferin bir sergi dekoruna indirgenmesine, yerli halkın onlara dayatılan bir sergiyle aidiyetlerinin kurulmasına, yani Mardin’in otokrat bir küratör tarafından markalandırılmasına karşı çıkılıyor.”⁴¹

Demir, Shaun Gladwell, Stewe Hawley, Su Yücel, Tomur Atagök, Tony Kemplen, Twin Gabriel, Ursula Mayer, Vlatka Horvat, Yeni Anıt’tır. <https://mardinbienali.org/arsiv/1-mardin-bienali/> (17.04.2021)

37 <https://mardinbienali.org/arsiv/1-mardin-bienali/> (17.04.2021)

38 <https://mardinbienali.org/arsiv/1-mardin-bienali/> (17.04.2021)

39 Bienalin sanatçıları Fatih Akin, Fikret Atay, Sami Baydar, Manfredi Beninati, Eli Cortiñas, Lati-fa Echakch, Edy Freguson, Francesca Gabbiani, Dominique Gonzalez-Foerster, Mona Hatoum, Hakan Irmak, Nurullah Görhan, Seyit Battal, Kurt Râ di Martino, Marisa Maza, Sebastian Moldovan, The Museum of Everything, Mike Nelson, Eleni Panouklia, Pier Paolo Pasolini, Anri Sala, Hrair Sarkissian, Anne Sauser-Hall, Hiraki Sawa, Shahzia Sikander, Murat Şahinler, Nasra Şimmes, Rosemarie Trockel, Pae White, Wood and Harrison’dır. <https://mardinbienali.org/arsiv/2-mardin-bienali/> (17.04.2021)

40 Bienalin sanatçıları Ahmet Elhan, Aikaterini Gegisian, Alban Muja, Ani Setyan, Antonio Cosen-tino, Aysel Alver, Babak Kazemi, Canan Budak, Claire Hooper, David Blandy, Deniz Aktaş, Dilan Bozyel, Dilara Akay, Eda Gecikmez, Elena Bajo, Erick Beltrán, Ethem Erkan, Evrim Kavcar, Fani Zguro, Firat Engin , Gabi Yerli, Hakan Kırdar, Halil Altındere, Haris Epaminonda, Iratxe Jaio & Klaas Van Gorkum, Işıl Eğrikavuk, Jozef Erçevik Amado, İbrahim Ayhan, İman İssa, Isabel Ro-camora, Juan Del Gado, Khaled Hafez, Krassimir Terziev, Lena Von Lapschina, Mehtap Baydu, Melih Apa, Mesut Alp, Metin Ezilmez, Miquel Garcia, Mike Berg, Murat Akagündüz, Murat Ger-men, Mürüvvet Türkylmaz, Nadi Güler, Necla Rüzgar, Nezir Akkul, Nooshin Farhid, Oriol Vila-nova, Özlem Günyol, Mustafa Kunt, Pedro Torres, Romain Kronenberg, Sait Tunç, Stuart Brisley, Şefik Özcan, Thierry Payet, Ursula Mayer, Yavuz Tanyeli, Yaygaradır. <https://mardinbienali.org/arsiv/3-mardin-bienali/> (19.04.2021)

41 <https://mardinbienali.org/arsiv/3-mardin-bienali/> (19.04.2021)

“Sözden Öte”⁴² teması ile yapılan dördüncü bienalin daha önce yapılan bienallere göre yeni bir söz söylediği söylenemez. Bienal metninde;

“sanat yoluyla Mardin coğrafyasını sanatçılar, akademisyenler, öğrenciler ve farklı kültür topluluklarıyla hareketlendirmek, yeni paylaşım ortamları yaratmak, sanatta alışlagelmiş ‘merkez’ fikrinin tanımına yeni boyutlar getirmek ve Mardin’i saygın sergiler dizisiyle merkezi bir konuma oturtmayı amaçlamaktadır”⁴³ gibi genel bir açıklama yapılmıştır.

4. Tartışma ve Sonuç

Nurdan Gürbilek, “Taşra Sıkıntısı” isimli denemesinde taşradan bahsederken “yoksunlukla akraba bir sıkıntıdır”⁴⁴ taşrada yaşanmakta olan sıkıntıya dair. Ancak artık taşra olarak tarif edilen kimi yerlerde “yoksunlukla akraba”lıktan bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenledir ki artık taşradan öte periferi tanımını kullanmak daha uygun görünmektedir. Taşra tanımı hem yere hem de ruh durumuna işaret etmekteyken periferi daha ziyade coğrafi bir konumu ifade ediyor denilebilir. Diğer taraftan periferi için merkezin dışında, kenarında kalan tanımlaması da yapılabilir. Peki merkez neresidir? Merkez siyasetin, finansın, düşüncenin, kültür ve sanatın üretildiği yerlerdir. Ancak merkezlerin bölgeye göre değişebileceğini de akılda tutmak gerekir.

Merkez ile periferi arasında hegemonik bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Küresel ölçekte bakıldığında ülkelerin gelişmiş-azgelişmiş, merkez-çevre, metropol-uydu gibi değerlendirilmesi, bu hegemonya ilişkisinin bir yansıması olarak ortaya çıkar. Merkez finansın, yönetimin, düşünce üretiminin gerçekleştiği yerler olarak kendisinde çevrenin tanımını yapma hakkı görür. Yani kendisinde birçok şeyi belirleme hakkı gören merkez, böylece merkezin dışında kalan yerlere kendi düşünce, kültür ve sanatını da aktarır. Söylenmesi gereken bir diğer şey de merkezde, alan her ne olursa olsun, belirleyici figürlerin olduğudur ve bu figürlerin ilişki içinde olduğu kurum, kişinin söz konusu alanın çerçevesini belirlediğidir. Örneğin kültür ve sanat seçkinleri merkezde konumlanırlar. Kültür ve sanatın seçkinleri tarafından belirlenen kavram ve temalar, periferideki sanat için de geçerlidir. Çünkü periferinin özerk olduğunu söylemek mümkün değildir. Aslında merkez ile olan asimetric ilişkisi nedeniyle genellikle onun çizdiği çerçeve içinde hareket eder. Merkez ekonomik gücü sayesinde günceli, en son moda olan akımları yakalayabilmektedir. Periferi ise merkezin ürettiği değerlere ve en son moda

42 Bienalin sanatçıları Albena Baeva, Ali Emir Tapan, Ana Mendieta, Aslı Bostancı, Aydın Teker, Bilge Alkor, Canan, Cengiz Tekin, Ceren Oran, Burcu Yılmaz, Chaw Ei Thein, Chris Burden, Çağrı Saray, Didem Erbaş, Eda Aslan, Emre Zeytinoğlu, Fırat Bingöl, Gizem Aksu, Guy Ben Ner, Hasan Pehlevan, Huo Rf, Iliko Zautashvil, İhsan Oturmak, İnel İnal, İpek Duben, Janis Rrafa, John Gerrard, Julian Stallabras, Ken Friedman, Lewis Hine, Leyla Postalcioglu, Magali Duzant, Mahmut Celayir, Maria Papadimitrou, Merkezkaç, Metin Çelik, Mustafa Avcı, Mürsel Argunağa, Nasan Tur, Özlem Altın, Parastou Forouhar, Pelesiyer, Ramize Erer, Romina Meriç, Sara Kostic, Senem Gökçe Oğultekin, Serkan Taycan, Seyhun Topuz, Simon Faithfull, Taner Ceylan, Youssef Nabil'dir. <https://mardinbienali.org/arsiv/4-mardin-bienali/> (19.04.2021)

43 <https://mardinbienali.org/arsiv/4-mardin-bienali/> (19.04.2021)

44 Nurdan Gürbilek, “Taşra Sıkıntısı”, *Yer Değiştiren Gölge*, İstanbul 2016, s. 55.

akımlara tabi olmaktadır. Bu bağlamda merkezde üretilen bienal gibi kültür ve sanat etkinliklerinin periferi kentlerinde de görünmeye başlaması yadırganacak bir durum değildir. Bienallerin yapıldığı kentlere bakıldığında bu kentlerin yarı-çevre tanımlamasına uygun düştükleri söylenebilir. Türkiye’de Sinop, Çanakkale ve Mardin gibi kentler, buldukları bölge itibarıyla veya yüklü tarihsel, kültürel geçmişleriyle bienaller için uygun periferi kentleridir. Periferide yapılan ilk bienallerden Sinopale diğer iki bienal gibi başlangıçta kentle bir şekilde bağlantısı olan kişilerin çabası ile gerçekleştirilmiş bir bienaldir. Örneğin Çanakkale Bienali’nin başlamasında etkili olan Denizhan Özer ve Seyhan Boztepe’yi kentle olan kişisel bağlantıları, Melih Görgün’ün ise Sinop kökenli olması bienallerin yapılması için hareket geçirmiştir. Bununla birlikte periferide yapılan bienalleri gerçekleştiren isimlerin 2003’te Avrupa Kültür Merkezlerinin bir araya gelmesi ile Europist Çalışma Grubu’nu oluşturan Avrupa Kültür Derneği’nin çalışmalarına katılmış olmalarıdır. Avrupa Kültür Derneği, 2005 yılında “Kültür Sanat Yönetimi Programı” ile Türkiye’deki kültür sanat yöneticilerinin yetişmesine destek olmuş, bunun için uluslararası seminerler ve çalıştaylar organize etmiştir.⁴⁵ Bu açıdan denilebilir ki özellikle Sinop ve Çanakkale Bienalleri aynı merkez çıkışıdır.

Her üç bienal içinde aynı şeylerin farklı sözcüklerle ifade edilmesi durumu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda bir aynılaşma durumu söz konusudur. Çünkü her biri kent odaklı, kenti görünür kılmayı amaçlayan, bunun için de sanatı bir araç olarak gören bir yaklaşım içindedirler. Diğer taraftan kentlilerle karşılıklı iletişim hedeflense dahi CABININ’in ifade ettiği gibi “İlişkilerin yetersizliği” diye referans verdiğiniz eleştiriler ne yazık ki nesnel, nitel ya da nicel bir araştırmanın sonuçlarına dayanmıyor, saygı duyduğumuz kişisel görüşlerdir, fakat son tahlilde Çanakkale Bienali zaten kitleselleşme değil, sosyalleşme iddiasında olan, stratejisini de bu hassasiyetle kurgulayan bir bienal”⁴⁶ anlayışı geçerli görünmektedir. Kültürün bir endüstriyel alan olduğu, bienallerin ise bu kültürün bir yansıması olduğu düşünülecek olursa sosyalleşme kaygısının dışına çıkılır. Ancak yine de belirtmek gerekir ki bienal gibi platformlar, kentli için bir soluklanma, rutinin dışına çıkma olanağı verir. Diğer taraftan ulusal ve uluslararası sanat ortamında üretilenleri sergileme olanağı verir. Sanatçılar için ise uluslararası bir ortamda üretimlerini gösterme olanağı sağlar. Buradaki sorun küreselleşmenin aynılaştırıcı etkisidir. Artık yeniden çok bir yineleme söz konusudur. Her ne kadar bienaller yapıldıkları yerin kültür, tarih ve doğasından beslendiklerini söylüyor olsalar da merkezde üretilen dilin periferiye tercümesi söz konusudur denilebilir. Melih Pekdemir’in deyişiyle “İÇİNDE buldukları topluma DIŞARIDAN bilinç taşıma paradoksu”⁴⁷ söz konusudur.

45 <https://www.europist.net/tr/> (15.05.2021)

46 Rana Kelleci, “Esnek Fakat Kuvvetli Bir Yapılanma”, *Sanat Dünyamız*, S.178, s. 73.

47 Melih Pekdemir, “Taşranın “Taşı Toprağı Altın”da Ne Vardır?”, *Taşraya Bakmak*, İstanbul 2018, s. 83.

Kaynakça

Argın, Şükrü, “Taşraya İçeriden Bakmak Mümkün müdür?”, *Taşraya Bakmak*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 272-296.

Atalay, Canan, “Güncel Sanatta Yeni Koridor Çanakkale”, *Radikal Gazetesi*, 15 Ağustos 2007.

Bora, Tanıl, “Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye”, *Taşraya Bakmak*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 37-66.

Boztepe, Seyhan, “Yerelde Örgütlenen Bir Sivil Toplum Hareketi: Çanakkale Bienali”, *Suyun ve Rüzgarın Şehri: Çanakkale*, (der. İbrahim Dizman), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 307-311.

Demir, Cenk (2019). Sinop Rum Cemaati'nin 19. Yüzyıldaki Sosyal Yapısı. *Journal of Black Sea Studies*, 27, 111-142. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/831162> (Erişim:11.05.2021)

Dereli, Ecem. *Merkez- Çevre Teorileri*, https://www.academia.edu/37188923/Merkez_%C3%87evre_Teorileri_docx, (17.05.2021)

Dizman, İbrahim, “Kimim Ben?”, *Suyun ve Rüzgarın Şehri: Çanakkale*, (der. İbrahim Dizman), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.71-90.

Geçgin, Ercan, “Merkez-Çevre Bağlamında Ahlat Ağacı Üzerine Düşünceler”, <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=14188>, (16.04.2021)

Gökhan, Ülgür, “Rüzgarın ve Tarihin Kentinde Olmak”, *Suyun ve Rüzgarın Şehri: Çanakkale*, (der. İbrahim Dizman), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.293-306.

Gürbilek, Nurdan, “Taşra Sıkıntısı”, *Yer Değiştiren Gölge*, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s.47-74.

Kelleci, Rana, “Esnek Fakat Kuvvetli Bir Yapılanma”, *Sanat Dünyamız*, S.178, 2020, s.68-73.

Mardin, Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (der. Mümtaz' er Türköne-Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.35-77.

Pekdemir, Melih, “Taşranın “Taşı Toprağı Altın”da Ne Vardır?”, *Taşraya Bakmak*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.78-99.

Sakarya, İpek, “Çanakkale'de Yerel Siyaset ve Toplumsal Dönüşüm”, *Suyun ve Rüzgarın Şehri: Çanakkale*, (der. İbrahim Dizman), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.275-292.

Sarı, Engin, *Kültür, Kimlik, Politika, Mardin'de Kültürlerarasılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Shils, Edward, “Merkez-Çevre”, Çev. Yavuz Ziya Çelikkaya), *Türkiye Günlüğü*, S.70, 2002, s.86-96.

Sınır Çizgisi/Borderline Sergisi Broşürü, Yayın yeri yok, 2007.

Şeffaf Yanılsamalar, 45. *Uluslararası Troia Festivali Broşürü*, Yayın yeri yok, 2008, s.30-31.

Temo, Selim, *Türk Şiirinde Taşra*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.

Türkeş, Ömer, “Orda Bir Taşra Var Uzakta...”, *Taşraya Bakmak*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.158-212.

Yıldırım, Nazlı, “*Mitolojik Kadın Ktisteslere Bir Örnek Olarak Sinope*”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1293512>, (11.05.2021)

<https://sinopale.org/sinopale-1/conceptual-framework-2/?lang=TR>, (03.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale/sinopale-1-1/?lang=TR>, (03.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale/what-is-sinopale-2/?lang=TR>, (03.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale/sinopale-2-2/?lang=TR>, (03.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale/sinopale-3-3-2/?lang=TR>, (04.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale/sinopale-4/?lang=TR>, (04.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale-5/curators-and-artist-of-sinopale-5/>, (04.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale/sinopale-6-4/?lang=TR>, (05.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale-6/conceptual-framework-6/?lang=TR>, (05.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale-6/artists-5/?lang=TR>, (05.04.2021)

<https://sinopale.org/sinopale/sinopale-7/sinopale-7/?lang=TR>, (10.04.2021)

<http://sinoppiennial.org/?p=1>, (10.04.2021)

<https://www.canakkalebienali.com/2-canakkale-bienali/>, (10.04.2021)

<https://www.canakkalebienali.com/3-canakkale-bienali/>, (10.04.2021)

<https://www.canakkalebienali.com/4-canakkale-bienali/>, (12.04.2021)

<https://www.canakkalebienali.com/6-canakkale-bienali/>, (12.04.2021)

<https://www.canakkalebienali.com/7-canakkale-bienali/>, (12.04.2021)

<https://mardinbienali.org/arsiv/1-mardin-bienali/>, (17.04.2021)

<https://mardinbienali.org/arsiv/2-mardin-bienali/>, (17.04.2021)

<https://mardinbienali.org/arsiv/3-mardin-bienali/>, (19.04.2021)

<https://mardinbienali.org/arsiv/4-mardin-bienali/>, (19.04.2021)

<https://www.europist.net/tr/>, (15.05.2021)

<https://www.canakkalebienali.com/cabinin/>, (15.05.2021)

<https://www.canakkalebienali.com/sinir-cizgisi/>, (11.05.2021)